

Janko Bohak

Esej o svobodi malega človeka, ki je prisluhnil Reichu ***Komentar prevoda***

Na pričujoč Reichov spis sem naletel davnega leta 1986 v drobni knjižici graške knjigarne. Navdušil me je, da sem ga prevedel, ne da bi se predhodno dogovoril za izdajo. Prevod sem poslal v oceno prijatelju Rafku Vodebu, glavnemu uredniku revije Znamenje, ki se je nad njim podobno navdušil in tako smo ga v treh nadaljevanjih objavili v Znamenju. Vsebinsko gre za celoten prevod, izpustil sem le nekaj odstavkov v zadnjem delu zapisa, kjer se avtor začne ponavljati in njegov miselni tok postaja razvodenel. Hotel sem ohraniti strnjeno razmišljanja, kot ga je zmož v pretežnem delu svojega zapisa.

Pred slabim desetletjem je znameniti igralec Vlado Novak ustvaril iz delov zapisa zelo uspešno monodramo, h kateri je prispeval ne le izbor najmočnejših delov besedila, ampak tudi njegov izjemen igralski talent in več vsebinskih aluzij na sodobne družbene razmere. Preko stokrat jo je ponovil; odzval se je tudi našemu vabilu na kulturni večer študijskih dnevov SKZP 2. junija 2011 na Rogli.

Še pojasnilo glede naslova: Reich je delo napisal v nemščini in ga naslovil: Die Anrede an den kleinen Mann, kar bi lahko prevedli: Nagovor malemu človeku, a se mi je zdelo preveč splošno, saj ne daje slutiti kritične vsebine. Po premisleku in s pomočjo slovarjev sem se odločil za Branje levitov malemu človeku, s čemer pa spet nisem bil zadovoljen, ker mi je zvenelo preveč pejorativno. Tudi Govor malemu človeku, naslov Novakove monodrame me ni zadovoljil. Na spletu sem naletel na angleški prevod Poslušaj, mali človek, in se takoj odločil zanj, saj upošteva tako avtorjevo neposredno ogovarjanje človeka in ga z naslovom še ne ošvrkne - kot posebnost slovenščine, ki ljubi glagolsko izražanje.

Ker je Wilhelm Reich malo znan slovenskim psihoterapevtom, saj nimamo nobenega njegovega dela prevedenega v slovenščino, se mi zdi smiselno – tudi za boljše razumevanje pričujočega – da na kratko predstavim njegovo življenje.

Rodil se je 24. marca 1897 v Galiciji, v najbolj severovzhodnem delu avstroogrske monarhije. Odraščal je v Bukovini, na kmetiji, ki jo je upravljal njegov oče. Njegov materni jezik je bil nemški in do leta 1938 je bil avstrijski državljani. Njegovo otroštvo na kmetiji je očitno budilo njegovo zanimanje za naravoslovje, saj je med osmim in dvanajstim letom v svojem laboratoriju zbral že veliko zbirko metuljev, insektov in rastlin pod vodstvom privatnega učitelja. Naravne življenske funkcije, vključno s spolno, so mu postale domače in očitno je zelo zgodaj razvil zanimanje za raziskovanje bioloških osnov človekovega čustvenega življenja, kar ga je kasneje vodilo pri raziskavah na področju medicine, biologije in vzgoje.

Do štirinajstega leta so ga poučevali domači učitelji. Njegova mati, s katero je bil zelo povezan, je leta 1910 storila samomor, potem ko je njegov oče odkril, da je imela kratko ljubezensko afero z enim od domačih učiteljev. Štiri leta kasneje je umrl tudi oče zaradi tuberkuloze in

sedemnajstletni Reich je prevzel vodenje kmetije, ne da bi prekinil študij na nemški višji šoli. Istega leta je izbruhnila prva svetovna vojna. Ruske čete so kmalu preplavile Bukovino in Reich je le za las pobegnil od doma, da ni bil poslan v Rusijo kot talec. Kasneje je napisal, da odtlej ni nikdar več videl svoje domovine in svojih posesti. 1915 se je pridružil avstrijski armadi in se v letih 1916-18 kot poročnik trikrat boril na italijanski fronti ter v tem času dodobra spoznal vojaški stroj, „the war as a machine“, kot se je kasneje izrazil. Po razpadu Avstro-Ogrske ob koncu vojne je Bukovina pripadla Romuniji. Osamljen, brezdomec in intelektualno sestradan se je po štirih letih vojne vpisal na medicinsko fakulteto na Dunaju. Kot vojni veteran jo je lahko končal v štirih, namesto v šestih letih, in jo je julija 1922 dejansko zaključil z odliko. V naslednjih dveh letih je opravil specializacijo iz nevropsihiatrije pri profesorju Wagner-Jaureggu, dobitniku Nobelove nagrade v letu 1927. Na univerzitetni kliniki se je dodatno izobraževal v hipnozi in sugestivni terapiji ter obiskoval izbrana predavanja iz biologije na dunajski univerzi.

Najpomembnejše za njegovo kasnejše življenje pa je bilo, da je že kot študent medicine v oktobru 1920 postal član Psihoanalitičnega združenja na Dunaju. Pritegnil ga je Freud s svojimi začetnimi odkritji vzrokov duševnih motenj, zlasti s poudarjanjem pomena spolnosti. Kmalu je postal eden najaktivnejših članov njegovega ožjega kroga sodelavcev in je veljal za enega najperspektivnejših Freudovih učencev.

Že v letu 1922 je začel s privatno psihoanalitično in psihiatrično prakso. Od 1922-1928 je bil prvi asistent v Freudovi psihoanalitični polikliniki, v letih 1928-30 je bil njen poddirektor. V letih 1924-1930 je na njej predaval o kliničnih temah in biopsihiatrični teoriji. Na polikliniki in na centrih za mentalno higieno v različnih dunajskih okrožjih (Sozialistische Gesellschaft für Sexualberatung und Sexualforschung) je vodil raziskave o socialnih vzrokih nevroz. Njegovo klinično in raziskovalno delo ga je nazadnje privedlo do konflikta in preloma s Freudom.

Freud je razvil hipotezo, da nevroze povzroča konflikt med naravnim spolnim instinktom in njegovim socialnim zanikanjem in frustracijo. Predpostavljala je biološko spolno energijo v telesu ter jo imenoval libido. Toda z leti so Freud in njegovi nasledniki razredčili ta koncept in ga imeli za malo več od psihološke energije ali ideje, in leta 1925 je Freud sklenil, da lahko o teoriji libida govorimo le kot o spekulativnem pojmu.

Reicha pa je njegovo klinično delo prepričalo o nasprotnem. Posvetil se je vpašanju tehnike in prizadevanju, kako preseči psihoanalitične omejitve v obravnavah nevroz. In pri tem je opazil, da spolna zadovoljitev olajša nevrotske simptome in da je funkcija orgazma v vzdrževanju energetskega ravnotežja biološke energije. Če je ta izravnalna funkcija motena, kot je odkrival pri svojih pacientih, je ta energija zajezena brez ustrezne sprostitve, kar povzroča nevrotske motnje. Odkril je tudi, da se ta biološka energija ne izraža le v simptomih, marveč tudi v značjski in mišični rigidnosti, tako imenovanem oklepu.

Teorija orgazma je Reicha osamila od njegovih psihoanalitičnih kolegov, kajti menil je, da je libido realna fizična energija, ki jo je mogoče kvantitativno meriti. Z razvojem novih terapevtskih tehnik je upal razrešiti značjsko in mišično rigidnost svojih pacientov in jim pomagati do tako imenovane „orgastične potence“ – popolne sprostitve spolnega vzbujenja v genitalnem objemu.

Toda epidemično razširjena spolna beda je vodila Reicha do spoznanja, da problem nevroz ni njihovo zdravljenje, marveč preventiva: Kako prepričati najširše množice, da bodo spremenile način mišljenja; da ne bodo mislile iz stališča države in kulture, marveč iz stališča, kaj potrebu-

jejo in zakaj trpijo. In temu naj prilagodijo svoje socialne institucije.

Freud pa je vztrajal na stališču, da ima kultura prednost in da mora človek v svojem spolnem življenju upoštevati obstoječe socialne strukture. Bil je tudi prepričan, da intrapsihičnega problema ni mogoče rešiti s preprosto spremembo zunanjega vedenja; razrešitev konflikta med idom in super egom je možna le s krepitvijo ega, ki naj postane vsaj bolj ali manj zanesljiv gospodar v lastni hiši, medtem ko bi se v primeru, da se idu dovoli, naj povozi šibek ego, le okreplila fronta med arhaičnim, nezaveščenim in nezrelim super egom in še dodatno oslabljenim egom, kar bi nevrotski konflikt le še zaostriilo, namesto da bi se v psihoanalitski obravnavi postopoma razreševal.

Toda Reich je ostajal gluh za pomisleke psihoanalitičnih kolegov, od katerih se je povsem oddaljil. Medtem ko je v strokovnih krogih doživljal vedno več odporov in napadov, je s svojo preventivno dejavnostjo, ki je neredko delovala kot popolna spolna svobodomiselnost, zlahka osvojil množice. Zaradi napadov, za kar je štel tudi resne strokovne pomisleke, in neizbežnosti druge svetovne vojne, se je vedno bolj oziral proti Ameriki kot prihodnji domovini svobode za svoje delo. Theodore Wolfe, predstavnik psihosomatske medicine v Ameriki, ki je prišel v Oslo, da bi sodeloval pri Reichovih raziskavah, mu je omogočil prehod v Ameriko in predavanja na Novi šoli za socialne raziskave v New Yorku. 19. avgusta 1939 je z zadnjo ladjo pred izbruhom vojne zapustil Norveško.

Njegovega delovanja v ZDA se lahko dotaknemo le na kratko. Pri svojih raziskavah je vedno bolj izgubljal stik z realnostjo, s tem pa tudi somišljenike ter naklonjenost strokovnih in laičnih krogov. Kot skrajni primer, ki ga je nazadnje pokopal, omenimo „Cloudbuster“, instrument za vizualizacijo in merjenje orgonske energije v ozračju, ki bi naj vplival celo na vremenske spremembe.

7. maja 1956 je bil obsojen na dve leti zapora. Sodišče je tudi odredilo, da se:

- uničijo vsi akumulatorji orgonske energije in njihovi deli;
- uničijo vsi materiali, ki vsebujejo pismena navodila za uporabo akumulatorjev;
- sestavi seznam Reichovih knjig, ki omenjajo orgonsko energijo, in se jih odstrani.

Vse njegove pritožbe so bile zavrjene in 12. marca 1957 je bil najprej začasno zaprt v zveznem zaporu v Connecticutu in nato premeščen v Lewisburg, Pennsylvanija, kjer je 13. novembra istega leta umrl zaradi odpovedi srca. Pokopali so ga v Orgononu.

Poslušaj, mali človek

V svojem prizadevanju, da bi čim bolj učinkovito pomagal „malemu človeku“, je Reich odkril pomen preventive in se pri tem tudi politično angažiral v levičarskih strankah. Tako je najprej na Dunaju in kasneje v Berlinu ustanavljal centre za spolno svetovanje in vzgojo, kontrolo rojstev, pravice do ločitve in boljše stanovanjske pogoje. Odkrito je opozarjal na nevarnosti vzpona fašistične stranke, pri čemer ga „njegovi“ niso podprli in še manj zaščitili. Leta 1933 ga je komunistična stranka obtožila in naslednje leto je bil izključen iz Mednarodne psihoanalitične zveze. Ko je prišel Hitler na oblast, je moral zbežati iz Nemčije.

V svoji ekstravertni usmerjenosti in v svojem aktivizmu spominja na Adlerja. Toda Adler je tako v svojem političnem in strokovnem angažmaju ostajal na tleh realnosti. Prelom s Freudom ga je spodbudil v iskanje in oblikovanje lastnega psihoterapevtskega pristopa Individualne psihologije, vključno s tehnikami, s katerimi je pomagal novemu socialnemu sloju, delavstvu,

za katerega Freud ni imel posluha. V preventivni dejavnosti je prav tako postajal vedno manj psihoanalitik, a vendar odličen pedagog, čigar spisi so še danes izjemno aktualni. Naj omenim le, da je prvi med psihoterapevti odkrival in opisal različne vidike razvajenosti.

Reichovo nesrečo bi lahko s Freudovimi besedami (ki pa jih ni namenil njemu, marveč mejam psihoanalitične obravnave) poimenovali neugoden razvoj jaza, a v njegovih kasnejših fazah bi bil – spričo vedno večjega odmika od realnosti in izgubljanja v vedno bolj veličastnih, a vedno manj realističnih projektih - ustrenejši izraz psihotičen razvoj. In ne morem si kaj, da ne bi nekaterih izjav, ki jih v pričujočem tekstu namenja malemu človeku, videl kot izraz njegovih lastnih obramb: „[...] Mali človek noče slišati resnice o sebi. [...] Bojim se te, ker pred ničemer tako ne bežiš kot pred samim seboj. Bolan si, zelo bolan, mali človek. [...] Preprostega, pokončnega človeka [...] si upaš označiti [...] za abnormalnega. [...] Kdo ga je naredil takšnega, kot je njegov videz po več desetletjih smrtnega trpljenja? To si storil ti, s svojo brezvestnostjo, s svojo ozkostjo, s svojim napačnim mišljenjem[...]”.

A po drugi strani občudujem njegove bistre, skoraj genialne uvide, ki veljajo tako človeku totalitarnega režima, kot množicam, ki se pustijo uspavati kapitalističnim prisilam potrošnje in slepo verjamejo obljubam politikov in ne spregledajo njihove sprege s pohlepom kapitala, dokler jih ne prebudi lastna eksistenčna stiska. Na toliko mestih nam postavi tako sugestivno in čisto ogledalo, da ne moremo niti pogledati stran, ampak lahko le zardevamo in se zamislimo, saj so TV oglasi še bolj vsiljivo sugestivni: “Hočeš vedeti, mali človek, kakšen si? V radiu prisluškuješ objavam odvajalnih sredstev, zobne paste, kreme za čevlje, sredstev za preprečevanje zadaha. A pri tem ne slišiš propagandne glasbe? Ne zaznaš neumnosti in odvratne neokusnosti vabečih zvokov, ki lovijo tvoje oko?”

Če se skušamo odmakniti od čarov literarnega sloga in se vprašati, kaj je vodilna misel njegovega spisa, je to človekova svoboda. Mali človek ostaja „solzna postava v solzni dolini tega planeta“ prav zato, ker se boji biti svoboden. Saj ne ve, kaj bi počel s svojo svobodo – počutil bi se čisto izgubljenega – zlasti pa ni pripravljen plačati cene svoje svobode. On sam je plačal zanjo visoko, najvišjo ceno. Tu je blizu Frommovim analizam “bega pred svobodo” in oblik odtujenosti od sebe, s katerimi se posameznik štiti in tolaži pred njeno izgubo. Vendar pa Reich tudi tu bolj slika posledice v zunanjem dogajanju in vedenju, manj pa se posveča analizi notranje psihodinamike nesvobode. Tudi tu vidimo, da je izbral drugo pot od Freuda, saj je Freud s svojo novo znanostjo hotel osvoboditi človeka iz njegovega notranjega pekla in je tej svoji zamisli ostajal dosledno zvest. Reich je tako v svoji stilni diktaciji kot v svoji ideji bliže Nietzscheju, njegovi viziji nadčloveka, medtem ko je na videz skromnejši, ko hoče iz malega narediti velikega človeka.

Freud pa je v svoji usmerjenosti na človekovo intrapsihično dinamiko bliže Dostojevskemu; liki njegovih romanov so najprodornejše analize še tako različnih vzgibov človeške psihe. In oba, tako Freuda kot Dostojevskega, je zaposlovala tema človekove svobode in mehanizmi, ki ga oklepajo v notranji nesvobodi. Le da je bil tudi Freudov cilj skromnejši: Človek si naj v psihoanalitičnem zdravljenju toliko ozaveš in okrepi svoj ego, da bo zmož delati in ljubiti. Tu je domet psihoanalitične svobode po Freudu. V tem okvirju še ostaja prostor za kakšno zasvojenost, na primer za Freudovo lastno. Morda pa sta si z Dostojevskim bliže v tem, kako gledata na človekovo individuacijo: Freud jo vidi kot pot od načela užitka k načelu realnosti, Dostojevski pa v človekovem razvoju svobode, in sicer kot pot od samovoljne do duhovne svobode. Samovoljna svoboda ni prava svoboda, saj človeka nujno vodi v prestopanje meja in zanikanje vrednot ter v posledično stisko in trpljenje. Ta stiska pa je za človeka hkrati priložnost, da gre vase in začuti, kako je doslej zidal svojo hišo na pesku in s tem hiši svojega življenja ni mogel zagotoviti trdne-

ga temelja. V notranjih pretresih, mnogih recidivih v stare vzorce in vsakokratni višji ceni, ki jo mora plačati zanje, začuti, katere samoomejitve si mora naložiti in katere vrednote mora brezpogojno sprejeti za svoje, da bo nova hiša njegovega življenja, ki jo je odločen zgraditi, zgrajena na skali notranje trdnosti in svobode.¹ Pot od samovoljne do notranje svobode je pot trpljenja.

To pa ni le pot posameznika, marveč tudi pot človeštva in človeških skupnosti kot celote. In kot pri posamezniku je tudi pot človeških skupnosti vse prej kot premočrtna; vedno znova prihaja do zdrsov na že prehojeni poti, ko neka večja ali manjša skupnost pozabi na nauk pretekle izkušnje in jo mora ponoviti. In pogled na daljše zgodovinsko obdobje daje prav aforizmu o edinem nauku zgodovine, namreč da se človeštvo iz nje ne nauči ničesar, kar ne bi zapadlo njegovi amneziji.²

Vendar pa kot Freuda ne moremo razumeti ne upoštevaje „žalostnih osemdesetih let 19. stoletja“, kot jih poimenuje francoski filozof Bergson, in njegovega uporništva do religiozne tradicije „ljudstva knjige“, ki mu je pripadal, tudi Dostojevskega ne moremo razumeti brez njegove vpetosti v krščanstvo, saj je bil najgloblji kristjan in hkrati najradikalnejši kritik krščanstva. Prototip uresničene druge svobode vidi v liku Jezusa, tako v evangeljski priliki o skušnjavah, ki jih je zavrnil, kot v Golgoti, na kateri je končal svojo zemeljsko pot. A prav te tri sile na zemlji – čudež, skrivnost in avtoriteta - ki jih je Jezus zavrnil, „lahko za vselej premagajo in omamijo vest šibkih upornikov v njihovo lastno srečo“, kot pravi v Legendi o Velikem inkvizitorju, v kateri Dostojevski najbolj strnjeno poda svoje poglede na človekovo svobodo, s katero se tako ali drugače mučijo vsi njegovi junaki. Pri čemer pa pogosto ni jasno, s čigavimi stališči se sam identificira; je v omenjeni legendi to Aljoša ali Ivan, ki se sprašuje: „Čemu je treba spoznavati to vražje dobro in zlo, če to toliko stane?“ Trpljenje enega samega, do smrti izmučenega otroka je zanj previsoka cena. In vrača Bogu svojo vstopnico za vstop v svetovno harmonijo. Berdjajev meni, da je dialektika Ivana Karamazova dialektika ateističnega uma, ki je spričo previsoke cene odklonil možnost, da bi sprejel Smisel obstoja sveta.

¹Lik takšnega človeka je Dmitrij Karamazov, ko se ob aretaciji po očetomoru poslavlja od svojih bližnjih: »...Sleherni dan svojega življenja sem se tolkel po prsih in obljubljal, da se poboljšam, in sleherni dan sem počenjal venomer iste grdobije. Zdaj razumem, da je za takšne, kakršen sem jaz, potreben udarec, udarec usode, ki jih ujame kakor v zanko in jih upogne z višjo močjo. Nikoli, nikoli se ne bi bil vzdignil sam od sebe! Toda strela je udarila. Sprejemem muko obtožbe in svoje sramote pred vsemi ljudmi, trpeti hočem in se očistiti v trpljenju! ...« F. M. Dostojevski (1976). Bratje Karamazovi, 2. del, stran 386. Ljubljana: CZ.

²»Glede vprašanja svetovne harmonije, glede končne zmage dobrega so možne tri rešitve: 1) harmonija, raj, življenje v blaginji brez svobodne izbire, brez trpljenja in ustvarjalnega napora; 2) harmonija, raj, življenje, raj v blaginji na najvišji točki zemeljske zgodovine, plačano s ceno neizmerne trpljenja in solz vseh na smrt obsojenih človeških rodov, spremenjenih v sredstvo bodočih srečnežev; 3) harmonija, raj, življenje v blaginji, do katere človek dospe prek svobode in trpljenja po načrtu, v katerega so vključeni vsi kadar koli živeči in trpeči ljudje, tj. v Božjem kraljestvu. Dostojevski kategorično odklanja prvi dve rešitvi vprašanja o svetovni harmoniji in raju ter sprejema tretjo. V tem je kompleksnost idejne dialektike Dostojevskega o svetovni harmoniji in napredku.« N. Berdjajev (2011). Svetovni nazor Dostojevskega, str. 144-145. Celje, Ljubljana: MD.

Tako pri Reichu kot pri Dostojevskem vidimo, da ni mogoče obravnavati vprašanja svobode mimo vprašanja trpljenja, zlasti vprašanja trpljenja otrok, ki je za Dostojevskega edino resno vprašanje teodiceje.

In ob tem lahko večina ljudi le pritrdi misli, ki jo je Koblar odkril v Gregorčičevi zapuščini na neznatnem listu papirja: Simon Cirenejec in jaz – oba prisiljena nositi Gospodov križ! Sprejeti trpljenje, čeprav le tisto neizbežno, kot na več mestih poudarja Viktor Frankl, je tisti prag človekove individuacije ali procesa ozaveščanja, ki ga je najtežje prestopiti. In nekateri zenovski mojstri prostodušno priznavajo, da je osvobajanje ega težje opravilo od vsakršnega telesnega hiranja.

Vsem, Eckartu, Freudu, Reichu, Frommu in drugim, ki so sanjali o svobodnem človeku in vabili ljudi na pot svobode, a so bolj ali manj ostajali glas vpijočega v puščavi, pa odgovarja Dostojevski z besedami Velikega inkvizitorja molčečemu Jezusu: „Ti hočeš iti v svet in se odpravljáš z golimi rokami, z nekakšno obljubo svobode, ki je oni v svoji prostodušnosti in prirojeni vrednosti niti razumeti ne morejo, ampak se je boje in plašijo – kajti človeku in človeški družbi ni bilo nikoli nič neznosnejše od svobode!“

To bi tudi utegnil biti odgovor Dostojevskega Reichu ob njegovem čudenju nad pogubno zavojenostjo z avtoriteto malega človeka in njegovo nič manj pogubno uporniško in samovoljno svobodo. In Freud bi ob tem s kančkom judovskega humorja stisnil skozi zobe: „Ja, resnično, opraviť z zaresno separacijo od načela užitka in se napotiti skozi dolgo pot po puščavi, kjer nas na koncu čaka načelo realnosti namesto tolikokrat izsanjane obljubljenе dežele, ni mačji kašelj!“
